

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 20.051.210 Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника,
доктору політичних наук, професору,
професору кафедри політичних наук
Климончуку Василю Йосифовичу

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата політичних наук, доцента, доцента кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
Ломаки Іванни Іванівни

на дисертацію Мельничука Івана Васильовича

«Політико-правові засади державно-релігійних відносин в сучасній Україні»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
зі спеціальності 052 Політологія

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку української державності характеризується глибокими політичними, правовими та соціокультурними трансформаціями, що особливо загострилися в умовах війни за Незалежність України. За таких обставин істотно зростає роль релігійних організацій як інститутів громадянського суспільства, суб'єктів гуманітарної політики, носіїв моральних цінностей та активних учасників суспільно-політичних процесів. Водночас актуалізуються питання забезпечення свободи совісті, удосконалення державно-релігійної політики, зміцнення міжконфесійного діалогу, гарантування національної безпеки та недопущення використання релігійного чинника у політичних маніпуляціях і гібридних впливах. Обрана тема дисертаційного дослідження «Політико-правові засади державно-релігійних відносин в сучасній Україні» є надзвичайно актуальною як в науковому, так і в практично – державному вимірах. Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена складними суспільно-політичними процесами в Україні, що відбуваються в умовах трансформації політичної системи, утвердження демократичних цінностей та протидії зовнішнім

загрозам, зокрема російській агресії. У цих умовах релігійний чинник виходить за межі виключно духовної сфери та набуває значного суспільно-політичного значення, впливаючи на процеси національної консолідації, формування громадянської ідентичності та забезпечення суспільної стабільності.

Здобувач влучно зауважує, що державно-релігійні відносини в Україні є складним і багатовимірним явищем, що охоплює питання конституційно-правового забезпечення свободи совісті, реалізації принципу відокремлення Церкви від держави, гарантування рівності релігійних організацій та водночас врахування їхньої суспільної ролі (с.26). Важливого значення набуває проблема формування ефективної моделі партнерської взаємодії держави і релігійних організацій, яка відповідала б як демократичним стандартам, так і національним інтересам України.

Особливої актуальності дана проблематика набуває в умовах війни за Незалежність України, коли питання національної безпеки у релігійній сфері є надзвичайно важливими. Йдеться як про гарантування свободи совісті, так і про запобігання використанню релігійних структур як інструменту політичного впливу, інформаційного тиску чи легітимації ідеології «руського мира». У цих умовах держава має забезпечити баланс між демократичними свободами та захистом конституційного ладу і суверенітету (с. 22).

Європейський вектор розвитку України актуалізує необхідність удосконалення правового регулювання у сфері свободи совісті. Важливими залишаються питання розвитку міжконфесійного діалогу, утвердження культури толерантності, забезпечення рівності конфесій та недопущення політизації релігійного середовища. Дослідник зауважує, що трансформація політичної системи України, зміни релігійної і конфесійної мереж та виклики національній безпеці актуалізували питання взаємодії держави та релігійних інституцій. А релігійний чинник, сьогодні є не лише елементом духовної сфери, а й вагомим актором політичних процесів, впливаючи на консолідацію суспільства в умовах трансформацій і безпекових викликів, мобілізацію громадянського суспільства та національну ідентичність, (с. 21) що і визначає логіку дисертаційного дослідження, обґрунтовує його актуальність, своєчасність, суспільну

необхідність та стає відправною точкою для подальшого наукового аналізу зазначеної проблематики, пошуку сучасних підходів до вдосконалення взаємодії держави і релігійних інститутів в умовах демократичної трансформації українського суспільства та розробки практичних рекомендацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Тема дослідження відповідає актуальним напрямам науково-дослідної роботи кафедри політичних наук та університету («Трансформація сучасної політичної системи України: внутрішньополітичні виклики та зовнішні впливи», державний реєстраційний номер 0117U004396). Тема дисертації затверджена Вченою радою університету (протокол №702 від 28.05.2026), а обраний об'єкт дослідження, державно-релігійні відносини в Україні як складова державної політики щодо релігії і Церкви, органічно вписується у контекст демократичної трансформації держави, відповідає стратегічним завданням державної політики України у сфері державно-релігійної взаємодії, національної безпеки, суспільної консолідації та підтверджує її відповідність пріоритетним напрямам української політичної науки.

Наукова новизна та достовірність одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження І. В. Мельничука визначається послідовністю обґрунтування державно-релігійних відносин та здійсненні комплексного політологічного аналізу політико-правових засад державно-релігійних відносин в Україні як багатовимірного суспільно-політичного явища, що функціонує в умовах релігійного плюралізму, конституційного гарантування свободи совісті та віросповідання, а також поєднання різних моделей взаємодії між державою та релігійними організаціями. До безумовних переваг роботи слід віднести прагнення автора поєднати політико-правовий, інституційний та соціокультурний підходи до аналізу взаємодії держави і релігійних організацій.

Позитивної оцінки заслуговує систематизація сучасних наукових підходів до визначення сутності державно-релігійних відносин,(с.34-36) уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження, а також комплексне розкриття механізмів реалізації державної політики в релігійній сфері (с.136).

Науково вагомим є аналіз трансформації ролі релігійних організацій у сучасних політичних процесах України, (с.164-165) особливо в умовах війни, коли вони виступають не лише духовними інституціями, а й важливими суб'єктами громадянського суспільства, політичної соціалізації населення, міжнародної гуманітарної співпраці та суспільної консолідації (с.170).

Важливим здобутком роботи є також дослідження політичних механізмів взаємодії державних органів та релігійних організацій (с.177), аналіз нормативно-правового забезпечення державно-релігійних відносин (с.94), визначення основних тенденцій їх розвитку та окреслення перспектив удосконалення державної політики у сфері релігій.

Заслуговують на увагу висновки автора щодо необхідності подальшої інституціоналізації партнерської моделі взаємодії держави та релігійних організацій (с.37), що ґрунтується на принципах рівності конфесій, свободи совісті, політичної нейтральності держави, верховенства права та дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини.

Ступінь обґрунтованості й достовірність основних наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження вирізняються належним рівнем наукового обґрунтування, що досягнуто завдяки широкій джерельній базі яка охоплює нормативно-правові документи, матеріали релігійних організацій, аналітичні звіти міжнародних та національних інституцій, статистичні дані, а також наукові праці українських і зарубіжних авторів. Список використаних джерел нараховує 382 позиції, з-поміж яких 69 іноземними мовами, що засвідчує залучення актуальних міжнародних досліджень у сфері державно-церковних відносин.

Основні положення дисертаційного дослідження характеризуються належним рівнем наукової аргументованості, логічністю викладу матеріалу та послідовністю розкриття поставлених у науковій роботі завдань. Автором застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів політичної науки, що забезпечило всебічний аналіз політико-правових засад державно-релігійних відносин у сучасній Україні.

Використання системного, інституційного, структурно-функціонального, порівняльно-політичного, історичного, нормативно-правового та інших підходів дозволило комплексно дослідити еволюцію взаємодії держави та релігійних організацій, визначити сучасні тенденції розвитку державно-релігійної політики та обґрунтувати перспективні напрями її вдосконалення.

Наукові висновки дисертанта ґрунтуються на широкому колі нормативно-правових актів України, міжнародних документах у сфері свободи совісті та прав людини, рішеннях міжнародних організацій, сучасних працях українських і зарубіжних учених, матеріалах державних органів, аналітичних дослідженнях та статистичних матеріалах, що забезпечує достатній рівень достовірності отриманих результатів. Аргументація автора є послідовною та логічною. Теоретичні положення підтверджуються аналізом сучасних політичних процесів у сфері державно-релігійних відносин та сучасного стану розвитку релігійного ландшафту України. Отримані результати мають достатній ступінь обґрунтованості, відповідають поставленій меті дослідження та дозволяють сформулювати науково виважені висновки.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження. Теоретичне значення дисертації полягає у подальшому розвитку політичної науки в сфері дослідження державно-релігійних відносин як складової політичної системи демократичної держави. Запропоновані автором підходи до аналізу політико-правових механізмів взаємодії держави та релігійних організацій сприяють поглибленню сучасних уявлень про роль, місце та значення релігійного чинника у політичних процесах, розвитку громадянського суспільства, забезпеченні національної безпеки та формуванні демократичних політичних інститутів.

Практична цінність виконаної роботи є очевидною та полягає у можливості використання сформульованих висновків у сфері державно-релігійних відносин, консультативно-дорадчими органами у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій, можуть бути безпосередньо використані органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Матеріали дослідження можуть бути використані при вдосконаленні законодавства України у сфері свободи совісті та державно-релігійних відносин, розробленні державних програм розвитку

міжконфесійного діалогу, підготовці нормативно-правових актів, а також у діяльності інститутів громадянського суспільства.

Дисертація містить конкретні пропозиції що можуть бути використані під час підготовки та реалізації державних програм спрямованих на розвиток міжконфесійного діалогу, попередження конфліктних ситуацій у релігійному середовищі та зміцнення суспільної згуртованості (с. 225-226).

Результати дослідження можуть бути інтегровані в освітній процес вищої школи під час викладання навчальних дисциплін «Політологія», «Державна політика», «Політичні інститути та процеси», «Релігія і політика», «Політична соціологія», «Публічне управління», «Державне управління у гуманітарній сфері», а також при підготовці навчально-методичних матеріалів.

Характеристика основних положень роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 293 сторінки, основного тексту – 213 сторінок. Структура роботи відповідає меті й завданням дослідження, кожен розділ логічно продовжує попередній.

Перший розділ – «Теоретико-методологічні засади дослідження державно-релігійних відносин в Україні» (с.30–92) – містить ґрунтовний міждисциплінарний огляд наукового доробку та формує концептуальне підґрунтя дисертаційного дослідження. Позитивної оцінки заслуговує здійснений понятійно-категоріальний аналіз основних дефініцій, що дозволяє систематизувати існуючі підходи до трактування понять «державно-релігійні відносини», «міжконфесійні відносини», «державна політика у сфері свободи совісті», «релігійна організація» та інших категорій, які становлять методологічний фундамент дослідження (с. 30–33). Автором здійснено ґрунтовний аналіз сучасного стану наукової розробки проблематики, розглянуто основні напрями розвитку вітчизняної та зарубіжної політичної думки щодо взаємодії держави й релігійних інституцій, визначено методологічні засади дослідження та обґрунтовано доцільність використання міждисциплінарного підходу. Важливою перевагою першого розділу є критичне осмислення існуючих концепцій державно-релігійних відносин та спроба їх адаптації до сучасних політичних реалій

України (с.38).

Другий розділ (с. 93–161) – «Державно-релігійні відносини в Україні: інституційні механізми і політичні процеси» – присвячений дослідженню практичних аспектів функціонування сучасної моделі взаємодії держави і релігійних організацій. Значну наукову цінність становить аналіз нормативно-правових засад функціонування державно–релігійних відносин, що дозволяє оцінити рівень розвитку законодавчого забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій (с. 104–106). Автор переконливо показує взаємозв'язок між державною політикою, діяльністю органів влади та розвитком релігійного середовища України, приділяючи увагу сучасним викликам, що постали перед державою у зв'язку із реформуванням гуманітарної політики відповідно до політичних та безпекових викликів сьогодення. Окремої позитивної оцінки заслуговує дослідження інституційних механізмів міжконфесійної взаємодії, діяльності консультативних органів, міжцерковного діалогу та ролі громадянського суспільства у забезпеченні суспільної злагоди (с. 140–145).

Найбільш актуальним і практично значущим є третій розділ дисертації – «Релігійні організації як актори сучасних політичних процесів в Україні» (с. 162–217). Автор переконливо демонструє, що сучасні релігійні організації виступають не лише духовними інституціями, а й активними суб'єктами політичної соціалізації, формування громадянської культури, національної ідентичності та демократичних цінностей (с.160). На особливу увагу заслуговує аналіз політичного потенціалу релігійних організацій, їхньої участі у суспільно-політичних процесах, гуманітарній, волонтерській та соціальній діяльності, міжнародній комунікації та підтримці українського суспільства в умовах війни (с. 163-166). Важливим здобутком дослідження є висвітлення подвійної природи релігійного чинника, який може виступати як важливим ресурсом консолідації українського суспільства, так і потенційним інструментом політичного впливу та інформаційних маніпуляцій з боку держави-агресора (с. 187,192). Особливої актуальності набувають висновки автора щодо трансформації ролі релігійних організацій під час війни, їхнього внеску у зміцнення громадянської стійкості, розвиток волонтерського руху, духовну підтримку населення та міжнародне представництво інтересів України. Окрему увагу приділено

релігійному чиннику в умовах війни за Незалежність України, зокрема питанням свободи віросповідання на тимчасово окупованих територіях та впливу релігії на сучасні політичні процеси в Україні.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Матеріали дисертації викладені у 9 наукових публікаціях: 3 статті у фахових виданнях України категорії Б, 6 тез доповідей на українських і міжнародних науково – практичних конференціях (Івано - Франківськ, Харків, Одеса). Зміст публікацій повністю відповідає результатам дисертаційного дослідження, їхня кількість і якість відповідають вимогам МОН України.

Відсутність порушення академічної доброчесності. У процесі ознайомлення з дисертаційною роботою Мельничука І. В. порушень принципів академічної етики та доброчесності не виявлено. У тексті дисертації дотримано вимог щодо самостійності викладу, коректного оформлення цитувань і посилань, належного представлення результатів інших дослідників. Здобувач власноруч підтвердив авторство дисертаційної роботи відповідним підписом на титульній сторінці.

Дискусійні положення та рекомендації щодо змісту дисертації. Дисертаційне дослідження Мельничука І. В. відзначається актуальністю, справляє позитивне враження з огляду на логіку викладу, позиції наукової новизни та прикладної цінності. Разом із тим, деякі положення можуть бути предметом наукової дискусії або додаткового обґрунтування та уточнення в майбутніх публікаціях:

1) у першому розділі, присвяченому теоретико-методологічним засадам дослідження, зокрема в підрозділі 1.1 (с. 30-51) автор ґрунтовно аналізує широкий спектр наукових концепцій державно-релігійних та міжконфесійних відносин. Водночас доцільним видається більш чітке виокремлення власної авторської концепції політико-правової моделі державно-релігійних та міжконфесійних відносин. Після аналізу численних наукових підходів варто було б сформулювати узагальнену авторську дефініцію, яка б інтегрувала основні результати проведеного теоретичного аналізу;

2) у підрозділі 2.2., підрозділі, присвяченому механізмам формування та реалізації державної політики у сфері державно-релігійних відносин, автор ґрунтовно

аналізує внутрішньодержавні політико-правові механізми взаємодії держави та релігійних організацій (с.114-137). Водночас, дослідження набуло б більшої комплексності за умови ширшого врахування впливу зовнішніх релігійних акторів на формування сучасної моделі державно-релігійних відносин в Україні. Зокрема, доцільним було б детальніше проаналізувати роль релігійної дипломатії Святого Престолу, діяльність Константинопольського Патріархату у процесах становлення українського православ'я, а також політичні й інформаційно-психологічні впливи російської православної церкви, як елемента реалізації зовнішньополітичної стратегії російської федерації. Глибше висвітлення реакції української держави та релігійних інституцій на зазначені зовнішні впливи сприяло б посиленню аналітичної складової дисертаційного дослідження;

3) у підрозділі 2.3 «Інституційні та процесуальні аспекти міжконфесійної взаємодії в Україні» (с.137-162) автор ґрунтовно досліджує особливості функціонування міжконфесійного діалогу, роль державних інституцій та релігійних організацій у забезпеченні консолідації українського суспільства. Водночас, доцільним видається більш детальне висвітлення сучасних механізмів інституційної взаємодії між державою, Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства в умовах воєнного стану. Більш глибокий аналіз практики діяльності консультативно-дорадчих органів, а також реалізації державно-конфесійного партнерства на регіональному рівні дозволив би ширше розкрити особливості сучасної моделі державно-релігійних відносин в Україні;

4) у третьому розділі автор переконливо обґрунтовує значення релігійних організацій як суб'єктів політичних процесів в сучасній Україні. Водночас, розділ набув би більшої наукової завершеності за умови детальнішого висвітлення трансформації політичної суб'єктності релігійних організацій в умовах цифровізації суспільства та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Глибший аналіз використання релігійними інституціями цифрових платформ, соціальних мереж та інструментів публічної комунікації дозволив би повніше розкрити сучасні механізми їхнього впливу на громадську думку, політичну мобілізацію, формування

національної ідентичності, а також використання релігійного чинника в інформаційно-психологічних операціях, політичних маніпуляціях та поширенні пропагандистських наративів, що особливо актуально в умовах війни за Незалежність України.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і жодним чином не применшують загальної наукової ваги та прикладної значимості дисертації. Вони радше вказують на перспективні напрями подальшого дослідницького пошуку автора.

Загальний висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційне дослідження Мельничука Івана Васильовича на тему «Політико-правові засади державно-релігійних відносин в сучасній Україні» є завершеним самостійним науковим дослідженням, що має актуальне науково-практичне спрямування та суттєве значення для розвитку української політичної науки. У роботі здійснено комплексний аналіз державно-релігійних відносин в Україні в їх політико-правовому вимірі та динаміці розвитку, окреслено основні закономірності трансформації взаємодії держави та релігійних інституцій у контексті суспільно-політичних змін. Наукові положення, висновки і рекомендації мають достатній ступінь новизни, обґрунтованості та практичної значущості; вони підтверджені на основі широкої джерельної бази, коректних методів аналізу та результатів, оприлюднених у публікаціях здобувача.

Робота виконана відповідно до вимог, визначених наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (із внесеними змінами), а також згідно з «Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), що дає всі підстави вважати: дисертант заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія.

Рецензент:

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Іванна ЛОМАКА